DESPRE UTILITATEA GENERALĂ

A

STUDIILOR ISTORICE

(FRAGMENT DINTR'O „INTRODUCERE ÎN STUDIUL ISTORIIĬ")

LECŢIE ŢINUTĂ LA ÎNCEPUTUL CURSULUĬ DE ISTORIE DIN ANUL 1894—95

DE

NECULAĬ IORGA

BUCUREŞTĬ
EDITURA LIBRĂRIĬ SOCECŬ & Comp.
21, CALEA VICTORIEI, 21.
1895.

PUBLICAŢII ISTORICE DE ACELAŞĬ.

Une collection de lettres de Philippe de Maizières, 1892 (extras din *Revue historique*).

Thomas III, marquis de Saluces. Paris, Champion, 1893.

Un projet relatif à la conquête de Jérusalem, 1894 (extras din *Revue de l'Orient latin*).

Despre concepţia actuală a istoriiĭ şi geneza ieĭ, Bucureştĭ, 1894.

Une lettre apocryphe sur la bataille de Smyrne (1346), 1895 (extras din revista citată).

Acte şi fragmente cu privire la istoria Romînilor, I, Bucureştĭ, Imprimeria Statuluĭ, 1895.

Idem, II (supt tipar).

Philippe de Mézières et la croisade au XIVe siècle, în *Bibliothèque de l'École des Hautes-Études* (supt tipar).

46398. — Stab. grafic, I. V. Socecŭ. — Bucurescĭ.

DESPRE UTILITATEA GENERALĂ

A

STUDIILOR ISTORICE

Aceasta nu ieste o nouă lecţie de deschidere [1]). Mi se pare folositor însă ca, innainte de a începe seria de lecţiĭ speciale a fie-căruĭ an, să leg vorbă cu D-voastre, maĭ ales cu aceĭ pe cari nu-ĭ cunosc încă, vorbindu-vă lucrurĭ generale, cu privire nu la un domeniu mărgenit, ci la istoria însăşĭ. În anul trecut, v'am expus ast-fel cum se înţelege astăzĭ istoria şi cum s'a ajuns la această înţelegere; pe rînd voiŭ căuta să lămuresc maĭ tîrziŭ alte asemenea „chestiĭ pregătitoare“ pentru studiul istoriiĭ: gradul

[1]) V. *Despre concepţia actuală a istoriiĭ şi geneza ieĭ*, Bucureştĭ (1894).

de aproximaţie, la care se poate ajunge în urmărirea adevăruluĭ, natura frumuseţiĭ artistice, de care trebuie să se împărtăşească o operă istorică, influenţa propriiĭ individualităţĭ asupra chipuluĭ de înţelegere a trecutuluĭ, margenile specializăriĭ istorice, etc. Ast-fel, reunite, aceste lecţiĭ generale ar forma o introducere în studiul istoriiĭ, carte foarte folositoare şi pe care literatura noastră n'o posedă încă [1]).

Problema ce mă va ocupa astăzĭ are şi un interes practic: după regulamentele universitare, ascultătorĭ aĭ cursurilor de istorie nu sînt numaĭ aceĭ ce şi-aŭ ales această ramură a studiilor de

---

[1]) Pentru estetica picturiĭ şi a artelor plastice în genere se pot cita ca un model în acest gen cele cincĭ-spre-zece discursurĭ ţinute de celebrul Reynolds la Academia regală de arte, de la 1769 la 1790 (V. *the literary Works of Sir Joshua Reynolds, first president of the royal academy,* Londra, Bell and Daldy, 2 vol. în 8⁰, 1872—3). Autorul lor expune, nu atîta fundamentele filosofice, care sînt de multe orĭ ideĭ preconcepute, ci principiile generale închegate în mintea sa dintr'o bogată experienţă artistică: numaĭ ast-fel se fac cărţile sincere şi convinse.

litere. Examenele de istorie sînt cerute de la studenţiĭ în filologie, şi chiar în filosofie. Această ascultare impusă poate iea să li aducă folos? Dacă nu li ajută cercetările pe care şi le-aŭ ales—şi într'adevăr, pentru ceĭ ce se ocupă cu filosofia propriŭ zisă, ajutorul ce-l pot căpăta aicĭ ie inponderabil—, studiul istoriiĭ nu li-ar aduce foloase de ordine generală, cu mult maĭ marĭ?

Ştiinţile saŭ, maĭ bine, deosebitele discipline ştiinţifice pot fi utile în două direcţiĭ. Toate-şĭ aŭ întăiŭ *utilitatea lor specială*, de cît care nu li trebuie altă îndreptăţire. Orĭ-care din iele satisface o parte din nemărgenita curiozitate omenească, înfăţişîndu-ĭ în chip legat, coherent, *explicat*, unul din nenumăratele domeniĭ, în care mintea organizătoare a omuluĭ îşĭ imparte natura. La unele discipline, explicarea faptelor poate fi complectă, ducînd ast-fel la crearea de categoriĭ sigure, depline, stabilind între acestea legĭ ce nu lasă nicĭ-o îndoială; la altele, cum ie studiul nostru, inscru-

tabila complexitate a faptelor nu permite de cît explicărĭ generale, maĭ mult de instinct de cît de ştiinţă, mulţămitoare totuşĭ pentru mintea dorită de cauze. Am zis că toate sînt utile, fiind-că satură setea de informaţie, dorinţa de conştiinţă tot maĭ largă, ce frămîntă umanitatea şi o aruncă pe căile progresuluĭ. Şi fiind-că această sete, care face parte din elementele cele maĭ înnalte, maĭ prometeice ale idealităţiĭ, ie nestinsă, numĕrul ştiinţelor ie decĭ fără hotar. Un Olandez ciudat, Van der Linde, a creat dăunăzĭ şahologia[1]), fixînd hotarele unuĭ domeniu natural şi explicîndu-l; alţiĭ pot crea alte discipline până la nesfîrşit. Toate vor fi utile, îndreptăţite la viaţă.

Ştiinţĭ însă cum ie şahologia, *cum sînt cele maĭ multe*, interesează *umanitatea* privită ca un tot, nu însă pe toţĭ oameniĭ. Divizia tot maĭ perfectă a munciĭ ştiinţifice, din timpul „filoso-

---

[1]) Ant. van der Linde, *Geschichte des Schachspiels*, I (Berlin 1874).

filor“ omniscienţĭ pănă astăzĭ, încredinţează unor specialiştĭ cu număr restrîns, uneĭ caste sacerdotale reduse şi modeste, studiul, cultul fie-căreĭ ştiinţĭ. De la dînşiĭ apoĭ se primesc lămuririle de care, în altă parte a cîmpuluĭ cunoştinţilor, se simte nevoie. Pentru alţĭ specialiştĭ, majoritatea ştiinţilor are decĭ o utilitate colaterală, pentru ceĭ ce staŭ în afară de castele erudite, pentru omul politic, pentru agricultor, pentru meşteşugar utilitatea lor ie nulă. Iele n’aŭ decĭ o utilitate generală.

Această utilitate n’o posedă de cît ştiinţile care ajută scopul principal al vieţiĭ interioare, psihice a omuluĭ. După goana furtunoasă a fericiriĭ în viaţă, în afară de sine, orĭ-cine simte, maĭ mult saŭ maĭ puţin lămurit, adevărul poveţiĭ pe care o dă poetul [1]):

Caută-ţĭ în tine insuţĭ liniştea şi fericirea.

Ie o operă de multă muncă, de delicată atenţie această realizare a echilibriuluĭ sufletesc, această sarcină de

---

[1]) A. Vlahuţă.

estetică morală, ce ni dă un suflet întreg, liniştit şi frumos. Sînt activităţĭ ale sufletuluĭ care ajută opera, ocupaţiĭ care o desăvîrşesc. *Cu cît o disciplină va fi maĭ potrivită pentru acest scop, cu atîta importanţa ieĭ generală va fi maĭ mare.* Rangul decĭ al istoriiĭ printre cunoştinţile utile din punct de vedere general, scara de asemenea utilitate pe care stă, va fi determinată de însuşirile ieĭ în această privinţă, de numărul şi însemnătatea virtuţilor morale mijlocite de dînsa.

O disciplină ştiinţifică influenţează asupra sufletuluĭ prin *cuprinsul* săŭ şi prin *metoda*, cu care deprinde. Prin cel d'intăiŭ lucrează şi asupra diletanţilor; cea de-a doua are înrîurire aproape numaĭ asupra specialiştilor, saŭ, maĭ bine, producătorilor. Li vom analisa pe rînd influenţa.

I. Istoria ie disciplina cea maĭ *umană* din toate. Ştiinţile naturale se ocupă în parte cu viaţa exterioară a omuluĭ,

unele din cele filosofice cu viaţa sa internă. Amîndouă însă *sub specie universitatis*. Adevărurile cîştigate sînt maĭ marĭ, maĭ largĭ, interesul uman maĭ slab, de o natură maĭ puţin sentimentală. Istoria nu cunoaşte abstracta şi recea figură a omuluĭ-tip; pe dînsa o preocupă *oamenii*, oamenii schimbătorĭ şi deosebiţĭ, cu anumite virtuţĭ, cu vicii şi apucăturĭ speciale, oamenii trecutuluĭ în toată întregimea lor expresivă. Ştiinţile fizico-naturale, cele matematice ridică spiritul pe culmĭ, de unde viaţa se vede fără relief, coloare şi interes; istoria nu numaĭ că ne lasă în mijlocul vieţii, dar o lărgeşte prin perspectiva imensă a trecutuluĭ, prin presimţirea viitoruluĭ fără de capăt. Nu există disciplină omenească, care să ne facă maĭ sociabilĭ, maĭ altruiştĭ, maĭ iubitorĭ de om şi de viaţă.

Am spus că istoria ni prezintă oamenii felurițĭ aĭ timpurilor deosebite. Iea ne învaţă cu atîtea chipurĭ de cu-

getare, cu atîtea modalităţĭ de simţire, ce lasă rece saŭ umplu de despreţ şi ură pe omul fără pregătire istorică, pe cel deprins cu generalităţile umane. Pe acesta maĭ ales, căcĭ nicĭ-o activitate a minţiĭ nu face maĭ excluziv, maĭ îndărătnic în susţinerea concepţiilor proprii, maĭ intolerant faţă cu cele străine de cît cea filosofică. Minţĭ energice, convinse, bărbăteştĭ, filosofiĭ se închid în cetăţuia clădirilor ridicate de dînşiĭ şi le apără cu toate dibăciile logice, cu toată puterea elocventă a încrederiĭ în sine şi în cugetările sale. Deprins cu varietatea adevărurilor de sufragiu a timpurilor trecătoare, spectator mişcat, dar experient al năruirilor de sisteme şi de credinţĭ, istoricul înţelege prea mult pentru a osîndi prea aspru. Şi, dacă relieful personalităţiĭ scade, inima se face maĭ largă, saŭ, maĭ bine, inima se face maĭ largă, maĭ bună, tocmaĭ fiind-că relieful personalităţiĭ scade.

Dar nu numaĭ cunoaşterea brută, fa-

miliarizarea face pe istoricul adevărat, —tolerant. Iel caută odată cu percepţia faptului să stabilească relaţiile lui, originile şi urmările, *să şi-l explice*. Peste cîte fapte imorale, în aparenţă, condamnabile, cînd le ieĭ separat, nu aruncă o rază de iertare lumina înţelegeriĭ depline, proiectarea limpezitoare a cauzelor neînlăturabile care le-aŭ adus, a consecvenţelor de civilizaţie, de prosperitate, ce aŭ izvorît din iele![1] Mulţĭ criminalĭ marĭ ni apar atuncĭ ca nişte victime de pliis saŭ ca martirĭ respectabilĭ, ce şi-aŭ jertfit propria reputaţie pentru un folos maĭ larg, maĭ universal. „*Tout comprendre c'est tout pardonner*". Dacă nu *tot*, foarte mult.

Văzută de sus, viaţa n'are, de sigur, într'însa ceva în deosebĭ ispititor. Iea nu ie la înălţimea rivnirilor noastre in-

---

[1]) Asi-fel cauzele fatale scuză multe acte de sălbatecă intoleranţă; urmările utile îndreptăţesc multe politice nedrepte şi barbare (ghilotinările Revoluţiiĭ franceze, cuştile de fier ale luĭ Ludovic al XI-lea, etc.).

telectuale, artistice şi morale: ie meschină, ie urîtă şi nedreaptă. Condamnarea ieĭ se impune.

Ceva însă ne împacă întru cît-va cu dînsa. Privirea omeniriĭ însăşĭ, privirea ieĭ largă şi înţelegătoare ie maĭ puţin deziluzionantă de cît ochirea aruncată asupra condiţiilor fatale, în care ie menită să trăiască. Decĭ, cu cît o disciplină va reţinea maĭ multă vreme ochiĭ asupra omuluĭ, cu atîta ni va face viaţa maĭ simpatică, maĭ vrednică de încredere. Ie adevărat că paginile frumoase ale istoriiĭ sînt copleşite ca număr de cele întunecate saŭ stropite cu sînge, că de aicĭ minţĭ grăbite scot motive de condamnare pentru umanitate, dar, privită de la înnălţimea trebuitoare, istoria povesteşte un mare triumf al energiiĭ omeneştĭ, care ie oprită adesea în loc, care pierde din roadele silinţilor sale, dar care-şĭ cîştigă înnapoĭ, prin luptă îndărătnică, cuceririle cotropite un timp de inconscienţa barbaruluĭ, de năsipul deşerturilor. Apoĭ decăderile în-

tr'o direcţie sînt compensate adesea de progrese în alta. Veacul de mijloc, d. p., dacă a scăzut inteligenţa, a crescut putinţa de simţire a oamenilor, şi Renaşterea a lăsat, mulţămită acestuĭ veac de mijloc, ceva maĭ perfect de cît omul antic. Priveliştĭ ce daŭ încredere în omenire şi îndeamnă la silinţĭ nouă pe ceĭ dezgustaţĭ de perspectivele desperătoare, pe care le deschid cugetările metafizice.

Aceste cercetărĭ de ordine înnaltă daŭ pasiunĭ marĭ, dorinţĭ imense, pe care nu le putem satisface. De aicĭ renunţarea la orĭ-ce acţiune, un: *à quoi bon?* ce taie nerviĭ voinţiĭ şi toropeşte sufletul. Studiul istoriiĭ ni arată, din potrivă, biruinţile frecvente ale celor cari şi-aŭ mărgenit cîmpul, şi-aŭ fixat în margenile posibilităţiĭ ţintele şi le-aŭ atins prin stăruinţă. Cercetătoriĭ îşĭ cresc energia încă maĭ mult printr'o activitate roditoare, în domeniĭ determinate, cu hotarele restrînse, dar cu răsplata sigură. Pentru a plasticiza lucrul printr'un exemplu, înfăţişaţi-vă un

om, pe care perspectiva imensă, deschisă de o înnălţime, îl ameţeşte, îl imobilizează şi care, prin fixarea unuĭ punct din această imensitate, simte dispărîndu-ĭ groaza, descurajarea de la început.

II. Munca personală în istorie urmăreşte adevărul înnainte de toate. Concepţiile întinse, marĭ, nu sînt oprite, dar iele-şĭ pierd orĭ-ce valoare, dacă stabilirea lor nu ie sigură, nu numaĭ din punctul de vedere logic, ci maĭ ales din al faptelor. Acestea trebuie cernute, desfăcute cu o lungă şi delicată răbdare, pe care puţinĭ ştiŭ s'o aprecieze după cuviinţă. O ast-fel de muncă răbdătoare, ce reclamă maĭ multă inteligenţă, cu cît maĭ multă inteligenţă de cît uşoarele lupte din suliţĭ ale logomahilor, dă sufletuluĭ, alăturea cu virtutea cea mare a răbdăriĭ, iubirea preciziiĭ, *onestităţiĭ ştiinţifice*, — amîndouă cuvintele însamnă acelaşĭ lucru. Sînt necalculabile urmările bune ale acesteĭ virtuţĭ aşa de rare: pe lîngă că toate felurile de onestitate

sînt legate între iele, omul politic, judecătorul, toate ramurile de activitate omenească beneficiază de o deprindere cu precizia, cu vedenia adecvată a lucruluĭ. Până şi artistul, crescut într'o ast-fel de şcoală, cîştigă simţul cuvintelor, ura inutilităţiĭ stilistice, iubirea pentru expresia ce acopere ideia [1]).

Oameniĭ aceştia muncitorĭ şi precişĭ n'aŭ însă prezumpţia scamatorilor cu cuvinte marĭ (în aceasta degenerează adese-orĭ cercetătoriĭ problemelor vaste, cari-şĭ fac un piedestal dintr'o logică ce nu stabileşte şi explică toate). Ie aşa de greŭ de descoperit adevărul, orĭ-unde şi maĭ ales aicĭ! Atîtea cauze fac izvoarele discordante şi nesigure: nepriceperea, informaţia greşită, pasiunea, păstrarea defectuoasă a bieteĭ bucăţĭ

[1]) Vezĭ, în această privinţă, reflecţiile profunde şi splendid exprimate ale luĭ de Vogüé, care, în discursul săŭ către poetul J.-M. de Heredia, fost elev al şcoliĭ de erudiţie *des Chartes*, arată efectul pregătiriĭ ştiinţifice precise asupra proprietăţiĭ stilului poetuluĭ (extrase din discurs în *Bibliothèque de l'école des Chartes*).

de pergament saŭ de hîrtie îngălbenită ce trebuie să ni mijlocească viziunea uneĭ lumĭ dispărute! „Nu poţĭ formula numele Istoriiĭ universale", zice Prévost-Paradol[1]), „fără să-ţĭ vie în gînd amintirea şi exemplul luĭ Raleigh. Pe cînd iera închis în Turnul-Londreĭ, iel se zice că se apucase a scrie istoria omeniriĭ; de-o-dată un zgomot de ceartă în curtea închisoriĭ îl opreşte de la lucru. Vrea să ştie ce s'a întîmplat: chiamă, întreabă pe toţĭ ceĭ ce s'aŭ amestecat în sfadă saŭ aŭ văzut-o, şi caută să străbată în zădar la adevăr prin mijlocul contrazicerilor lor. Apoĭ, dîndu-şĭ samă că nu se poate să-l atingă, zîmbeşte şi-şĭ zvîrle în foc istoria" [2]). Cîtă

---

[1]) *Essai sur l'histoire universelle*, I, 2e édition (Paris, 1865), p. I.

[2]) Nu ştiŭ de unde a luat academicianul francez această anecdotă. O citez, fiind-că ie *caracteristică* numaĭ; cît despre adevărul ieĭ, cel puţin în ceia ce priveşte arderea manuscriptuluĭ, ie problematic. „Istoria lumiĭ" de Walter Raleigh a fost publicată (partea până la seculul al 2-lea înn. d. Hr.) în 1614 (Lingard, *A history of England*, ed. a 5-a (Baudry), VI, Paris, 1840, p. 110 nota 1).—Cf. afirmaţia maĭ

atenţie delicată spre a atinge aproximaţia mulţămitoare pentru o conştiinţă, pe care această muncă de precizie o face tot maĭ scrupuloasă! Şi pe urmă informaţiile nouă, ce scapă din vedere celuĭ maĭ dibaciŭ scormolitor [1]), saŭ acele pe care întîmplarea le dă la lumină *prea tîrziŭ!* Cea maĭ bună, maĭ muncită carte, afară de publicaţiile de izvoare saŭ de cercetărĭ prea restrînse, ie veche după cîte-va deceniĭ; o nouă ediţie ie o scriere din noŭ. La început, spiritul, deprins cu libertatea, se revoltă de umilirile neapărate ce le întîmpină. Apoĭ, cu vremea, găsindu-şĭ greşelile aiurea, la ceĭ maĭ marĭ, convins de fatalitatea lor, iel păstrează din amintirea deziluziilor şi înfringerilor o modestie de spi-

---

specială a luĭ Wellington: „ie tot aşa de imposibil să povesteştĭ o bătălie ca şi un bal."

¹) De aicĭ preschimbările nesfîrşite, adausurile şi eratele. De aceia uniĭ învăţaţĭ, prea prudenţĭ, îşĭ interzic după redacţia definitivă întrebuinţarea izvoarelor scăpate din vedere. „J'ai fait mon siège de Malte"! răspundea Vertot unuĭ colaborator care îĭ aducea nouă documente asupra acestuĭ fapt istoric.

rit, ce nu cade pană la descurajare, dar taie pentru tot-de-a-una putinţa insolenţiĭ şi prezumpţiiĭ.

Şi epocele ca şi oameniĭ aŭ ocupaţiile lor intelectuale favorite. Sînt epoce de ştiinţă abstractă, de filosofie metafizică (saŭ poetică), epoce de istorie şi filologie. Cele maĭ armonioase, maĭ echilibrate-mĭ par cele din urmă.

Veacul al XVIII-lea a fost secolul iubiriĭ pentru o „filosofie“, care corespunde ştiinţilor naturale şi matematice. De acestea se vorbia în saloane şi în academiĭ, poezia însăşĭ se prefăcuse într'o didactică cu versurĭ lungĭ. Iera vremea calculatorilor la modă, „cucoanelor algebrice[1])“, problemelor de saloane. Şi secolul acesta a fost cel maĭ puţin pios, maĭ puţin tolerant — cerînd totuşĭ adversarilor toleranţa—, maĭ prezumpţios şi maĭ uşuratec. Oameniĭ carĭ aŭ ghilotinat în 1793 ieraŭ „filosofiĭ“, „ideo-

[1]) „A algebraic lady“ (expresia ie a luĭ Carlyle, în „*Istoria luĭ Frederic cel Mare*“).

logiĭ“, cum îĭ numia Napoleon; ieĭ aveaŭ monopolul adevăruluĭ, al progresuluĭ şi civilizaţiiĭ.

Puţine veacurĭ prezintă, pe de altă parte, figurĭ maĭ tulburate, maĭ în dezacord cu lumea şi cu sine de cît începutul seculuruĭ al XIX-lea, de o fecunditate metafizică nespusă. Clădirile ingenioase se nasc şi se prăbuşesc cu o iuţeală fantastică, zdruncinătoare chiar pentru inteligenţile de mîna întăiŭ. Din această storcătoare gimnastică, iele aŭ rămas exaltate, nemulţămite, fără sprijin ideal, dar cu nestavilite aspiraţiĭ. Ie epoca moraleĭ care variază după înălţimea intelectuală a omuluĭ, a adoraţiiĭ de sine, a romantismuluĭ destrăbălat, a vieţiĭ de *bohême* şi a sinuciderilor.

Puneţĭ în comparaţie acum epoca Renaşteriĭ. Cardinaliĭ jură pe „zeiĭ nemuritorĭ“, un papă ca Leon al X-lea priveşte negarea dogmelor ca o chestie de discuţie şi împăcare. Moravurile sînt blînde, prietenoase, de o sociabilitate

fără exemplu atît în veacul de mijloc cît şi în timpurile moderne [1]. Scriitoriĭ n'aŭ negligenţa veacuIuĭ al 18-lea, umflarea sentimentală a celor de astăzĭ: ce minţĭ clare, care ştiŭ ce spun şi cum spun! Şi în toleranţa timpurilor actuale, în optimismul încrezător, ce pare că urmează pesimismuluĭ desperat al romanticilor, în setea de activitate, de exactitudine ie de sigur şi înrîurirea aceleĭ renaşterĭ a studiilor istorice, care va avea marĭ urmărĭ pentru sufletul umanităţiĭ viitoare.

---

[1]) Din această caracterizare trebuie excluse timpurile de la începutul Renaşteriĭ, cînd omul, liberat de lanţurile teologice ale evuluĭ mediu, se dă la cel maĭ anarhic individualism (otrăvitoriĭ şi spadasiniĭ, Aretino, „biciul principilor").